

Vakler Anna

A magyar népdalok díszítése

 NSZFI
NEMZETI SZAKKÉPZÉSI
ÉS FELNŐTTKÉPZÉSI INTÉZET

A követelménymodul megnevezése:

Zenész alapmodul

A követelménymodul száma: 1436-06 A tartomelem azonosító száma és célcsoportja: SzT-027-50

A MAGYAR NÉPDALOK DÍSZÍTÉSE

ESETFELVETÉS – MUNKAHELYZET

"Azt a virágos-cirádás zenei drapériát, az ékítéseknek azokat a gyöngyöző girlandjait, melyeket a gyakorlati muzsikás, a zenetörténész és a népdalkutató egyaránt jól ismer a XVII–VXIII. századi zongoramuzsikából, a régi magyar népdalokból, olasz operaáriákból, cigányzenéből, zsidó templomi énekekből stb., sokáig kizárólag úgy tekintették – s úgy tekintik részben még ma is – mint a zenei dekoráció henye, fényűzési kellékét, haszontalanul szép, többnyire felesleges cifraságot, mely a dologhoz egyáltalán nem tartozik hozzá....Maga a szorosán vett zenei kutatás a módszeres vizsgálat megindulása és kibontakozása óta tudja, hogy a régi zene ornamantikája, mint a dallam alakulásának legfontosabb tényezője szervesen összefügg a kompozícióval és szokványos formulakészlete az élő dallam "megkövesedéséből", "lekicsinyítéséből" ered, hogy tehát az ornemens sűrített dallam; hogy a régi előadóművész épp rögtönzött ékesítéseivel öntött lelket a zeneszerző művébe, mely a lejegyzésben mindig csak merev váz, holt kotta volt igazi élet nélkül;"¹

A zenei ékítés a művészi előadásmód alkotóeleme. Zenei műfajtól, stílustól, kortól függően kialakultak használatának alkotói és előadói hagyományai.

Szabolcsi Bence A zenei ékítés európai körzetei című fent idézett tanulmányában ennek tényezőit vizsgálja a műzene tekintetében.

Az Ön feladata, hogy képet alkosson e munkafüzet segítségével a magyar népdalok ékítésének törvényszerűségeiről. Tanulmányai alapján adjon választ az alábbi kérdésekre a magyar vokális népzene vonatkozásában:

1. Vannak-e jellegzetes különbségek a magyar népzenei dialaktusokban énekelt népdalok díszítésében?
3. Milyen szerepe van a kiváló népi előadónak a népdalok díszített előadásának kialakulásában, fennmaradásában?

¹ Forrás: Szabolcsi Bence: A zenei ékítés európai körzetei. In: A melódia története. 305–332. Budapest, 1957.

SZAKMAI INFORMÁCIÓTARTALOM

"Minden stílus sava-borsa az előadásmód. Minden stílus meg is teremti a maga sajátos előadási fogásait. A régi népdalok itt-ott még hallható ének módja az a legfeltűnőbb vonzóerő, amiért ma annyian lelkesednek érte; ezzel az ének móddal „felöltöztetve” lesznek jelentősek néha egészen jelentéktelen dallamok is, sokszor stílusban idegen, pár hangnyi dúr dalocskák is. Melyek tehát a megvalósításnak azok a sajátságai, amelyek kívül esnek a dallam szigorúan értelmezett, saját tulajdonságain? Ilyen az énekes hangszíne, a választott hangmagasság, az egyéni vagy területenként szokásos tempó; ilyen a kezdő lendület, amely a dallam tempóját ritmusát is befolyásolja; ilyen az előadás színezése vagy a színezéstől való tartózkodás, és **mindenekfölött a díszítés, a dallamhangokon felül alkalmazott díszítő hangok, amellyel az énekes körülfonja a dallam alaphangjait.** " Vargyas Lajos²

A vokális és hangszeres népzenei előadásmód hiteles leírása és kutatása a **hangrögzítés használatával** kezdődhetett el XX. században. A felvételek visszahallgatásával lehetővé vált a dallamok részletes, a díszítéseket is feltüntető lejegyzése. Bár Bartók Béla és Kodály Zoltán összefoglaló műveikben utalnak az ékítés szerepére, a résztanulmányok után 1993-ban született meg Paksa Katalin tollából az első összefoglaló kötet *A magyar népdal díszítése* címmel.

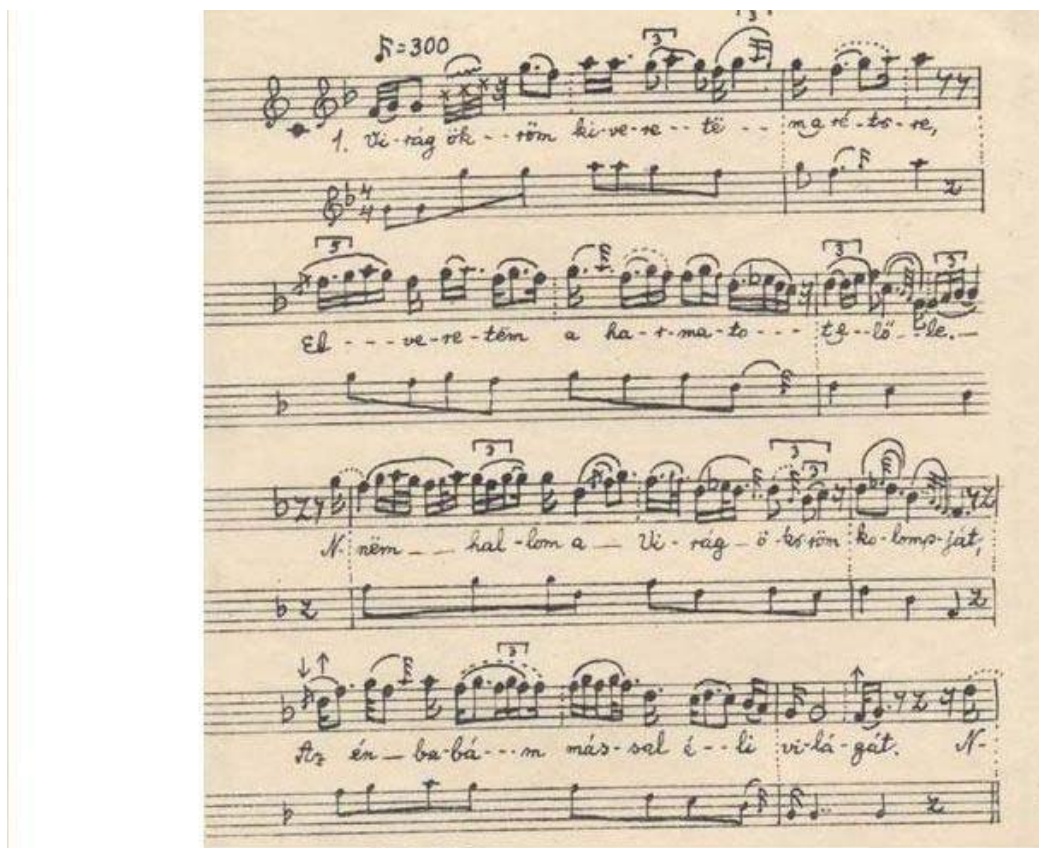
1. ábra. Népzenei felvétel készítése fonográffal³

² Forrás: <http://vmek.oszk.hu/02000/02074/html/8.html> (2010.10.01.)

³Forrás: http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyar_tortenelem_es_kultura/nepzene/01_nepzenekutatasunk_to_rtenete.html (2010.10.10.) 001.jpg

1. A díszítés fogalma a magyar népdalokban

"Elemzéseink során **díszítménynek** tekintjük azt a jelenséget, mikor egy szótagra több hangot énekelnek – függetlenül attól, hogy a hangok alá- és fölérendelt viszonyban vannak-e egymással vagy egyenrangúak, illetőleg, hogy szerepük ritmusérték aprózó vagy azt kiegészítő."⁴

2. ábra. Bartók Béla népdal lejegyzése: díszítésekkel és díszítések nélkül⁵

A hagyományos kultúra paraszti szóhasználatában a díszítés, ékítés szavakat nem találjuk. A népi elnevezések megléte azonban egyértelműen jelzi, hogy tudatosan számontartják ezt a zenei jelenséget az éneklők: *hajlítás, hajlingálás, tekergetés, cifrázás*.

2. A magyar népdalok díszítőfigurái

A zenei ékítés modern szakirodalmában Robert Donington angol zenetörténész foglalta össze a megelőző korok előadásra vonatkozó megfigyeléseit. Rendszere alapján vegyük most sorra a magyar népdalok díszítőfiguráit, feltüntetve, milyen ornamentika, a dallam mely helyén jellemző. A magyar elnevezések után feltüntetjük az angol elnevezést is a klasszikus zenészek számára, a könnyebb összehasonlítás kedvéért.

⁴ Forrás: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993. 8.o.

⁵ Forrás: http://db.zti.hu/br/tamlap/BR_04768_01.jpg. 002.jpg

1. Előke és utóka (appoggiatura, forefall, backfall)

Az előke a magyar népdalokban főként sorok elején, súlyos főhang előtt, a főhangnál mélyebb, rövidebb, 1-2-3 hangból álló, többnyire halkabb zenei elem. Ha a sorok belsejében levő főhang előtt szólal meg, a főhang értékét rövidíti.

3. ábra. Előké a Röpülj, páva kezdetű dallamban⁶

Funkciója a hangindítás biztonságát erősíteni. E sajátos megtámasztásnál társulhat a szövegen kívüli fölös hanggal (*m, n, e*), szótaggal vagy *ej, haj, hej de* indulatszóval.

4. ábra. Indulatszóval való sorindítás⁷

A műzenélellentétben, magyar népdalokban nem harmoniai vagy melodikai szerepe van az előkének. Nem fordul elő az ún. *hosszú előke, rövid előke, kettős előke*, melyek a műzenében igen gyakori elemek.

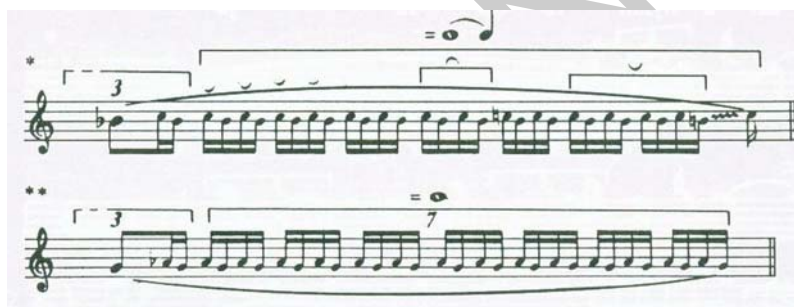
⁶ Forrás: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993.002.kotta.003.jpg

⁷ Forrás: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993.017.kotta.004.jpg

Az utóka a magyar népdalokban legáltalánosabban jelen levő zenei elem: a súlytalan főhangot követi, annál halkabb, gyorsabb, szekundra lép.

2. Hangmozgató díszítmények

- Vibrató (vibrato): hosszú hangokon, főként sorvégeken, határozott, változó gyorsaságú, szekundra kimozduló zenei elem.

5-6. ábra. A 2. és 3. sor végének részletes lejegyzése⁸

- Mordent (mordent), fordított mordent, dupla mordent: a dallam bármely pontján gyakran előforduló, a főhangnál halkabb, de világosan artikulált, különféle ritmikával kis- és nagyszekundra egyaránt kimozduló zenei elem.

A magyar népdalok hagyományos előadásában ismeretlen vagy periférikus eszköz a *tremoló* (*tremolo*), és a *trilla* (*trill*).

3. Hangtagoló díszítmények

- Átmenőhang (passing notes): súlytalan helyzetű, a főhangnál általában rövidebb, halkabb, a különálló hangokat összekapcsoló zenei elem.

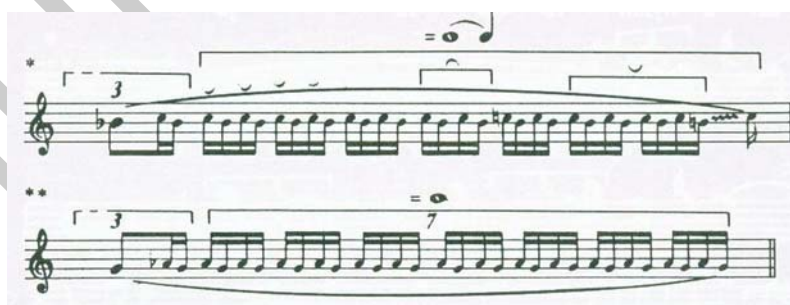
⁸ Forrás: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993.099.kotta.005-006.jpg

- Váltóhang (changing notes): a dallam súlytalan helyén, a főhangoknál halkabb, többnyire rövidebb elem, mely két azonos vagy különböző magasságú hang között létrejövő megoldások összefoglaló neve:
 - előlegzés: a díszítőhang a következő főhang magasságában szólal meg,

7. ábra. Előlegzés az Igyál, betyár kezdetű dallamban⁹

- elugró váltóhang: a főhanglépésirányával ellentétesen haladó nagyhangos, gyakran hosszú időtartamú hang, mely súlyos helyen is megjelenik,
- beugró váltóhang: a főhanglépés irányával megegyezően haladó, azt meghaladó díszítőhang,
- visszatérő váltóhang: két azonos magasságú főhang között, például a kadencia előtti hang díszítésénél, leggyakrabban szekundra lépő, de terc-, kvart-, kvint-lépéssel is eltávolodó figura.
- Körülírás (turn, single relish): A hosszabb hangokon, főként a főhangból kiinduló, azt alsó és felső váltóhangokkal körülíró, tercig is emelkedő, gyakran a kadencia előtti szótagon szereplő díszítőelem.

8. ábra. Körülírás a Szép a tavasz kezdetű dallamban¹⁰

⁹ Forrás: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993.086.kotta.007.jpg

¹⁰ Forrás: Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993.156.kotta.008.jpg

- Hangmegtörés (broken note): a dinamikailag árnyalt pásztor-előadásban előforduló zenei elem.

4. Összetett díszítmények

A leghagyományőrzőbb tájakon, kiváló énekeseknél használt díszítés forma, mely a fenti elemek összekapcsolódásából is létrejöhet:

- előke és mordent,
- előke és körülírás
- körülírás és utóka,
- körülírás és trilla.

3. A díszítések elhelyezkedése a népdalokban

A magyar énekes hagyomány kötetlen szerkezetű formáiban díszítések nem vagy csak elvétve, alkalmyszerűen jelennek meg. Gyermekdalaink, ütempáros szokásdalaink feszes ritmusú zenei világában kevés tere van az ékítésnek. A sirató sajátossága, hogy a szöveg elsődleges szervezőereje következtében a beszédszerűség határozza meg elsődlegesen a műfajt. Az erőteljes érzelmi felindulás effektusok megjelenését eredményezi az előadásban, melyek abból a zenei világból fakadnak, amit az énekes használ. Ezek azonban nem díszítési szándékot tükröznek, előfordulásuk sokkal inkább a zenei artikulációt szolgálja.

Kötött, strófikus szerkezetű népdalainkat valamennyi népzenei dialektusban, műfajban és előadásmód esetén gazdagítják díszítések. Az ornamensek elhelyezkedésének meghatározott rendje van, nem egyenletesen oszlanak el a versszakon belül, a strófaszerkezet. A magyar népdalokban a díszített helyek a strófa legfontosabb pontjain találhatóak. Ilyenek

- a sorkezdés hangsúlyos helyei,
- az ütemzáró negyedik szótag,
- a sorzáró vagy azt megelőző hang, a főkadencia kivételével.

Díszítések szolgálhatják a **strófaszerkezetet**: pl. sorvégi lehajló díszítmény erősítheti meg az I–II. és III–IV. sorpár összetartozását. A strófa záróhangján viszont nem lehet ornamens, mert a befejezettség érzetét zavarná. A nagyobb lélegzetű szöveggel rendelkező műfajoknál, például a balladáknál a 4 soros versszakot kibővíthetik úgy, hogy a 4. sort, záróhangja megváltoztatásával megismétlik, lehajló díszítéssel kötve azta versszakhoz.

Az ornamensek elhelyezkedését **melodikai tényezők** is befolyásolják:

- Általánosan jellemző, hogy a magas hangokat gyakrabban díszítik. A mély hangoknál az oly elterjedt lehajló utókás díszítés nehezen alkalmazható.
- A nagyobb hanglépések gyakrabban díszítettek, megerősítik a dallam mozgását.

4. A népdalok díszítése a magyar népzenei dialektusokban

9. ábra. Magyar népzenei dialektusok térképe¹¹

A magyar népzenei dialektusterületeket Bartók Béla 1924-ben megjelent *A magyar népdal* című összefoglaló tanulmányában határozta meg először az alábbiak szerint:

I. Dunántúl

II. Felföld vagy Észak

III. Alföld

IV. Erdély

Az V. dialektusterület, Moldva vokális zenéjének felfedezése után az 1930-as évektől került fel a magyar népzene térképére.

Moldva kivételével valamennyi dialektusterület kisebb tájakra tagolódik, ezek történeti-táji elhelyezkedését a 4. ábrán láthatja.

A magyar magyar néprajzi-népzenei dialektusterületek földrajzi, gazdasági adottságok következtében történeti, társadalmi okokból eltérő

I. Dunántúl

A **Dunántúl Északi-Nyugati sávjában** a hagyományőrzés egyenetlensége figyelhető meg a népdal repertoárban, a népzenei előadásmódban egyaránt.

A zenei hagyományokhoz a **Dél-Dunántúlon** ragaszkodtak legtovább, így itt fennmaradt egy díszített, régies előadásmód.

A Dél-Dunántúlon is sok dalt énekelnek díszítés nélkül, így a szokásdalok, a feszes ritmusú régi stílusú dalok és az új stílusúak zömét.

¹¹ Forrás: <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/img/5-148.jpg>.(2010.1011.) 009.jpg

A díszített dalokra jellemző a kevés, általában egy hangból álló ornamens, mely általában a főhangnál halkabb, mélyebb utóka, többnyire átmenőhang vagy a következő főhang előlegezése. A régi dalok egyik szép ékesítési módja a sorvégi lehajló díszítmény, mely a sorokat lekerekíti és egyben a folytatás összekapcsolását biztosítja.

A kiváló dunántúli előadók azután többféle díszítőfigurát és gazdag ornamenscsoportokat is használnak. Ezek halk, elmosódottan intonált, rövid hangokat tartalmaznak. A főhang közelében maradó díszítés általános. Ennek egyik, ritkább, szép fajtája a körülírás, mikor a főhangot alsó és felső váltóhangjaival rajzolják körül. De a legjobb előadók énekelnek a főhangtól jelentősen (kvint, kvart, nagytercnyire) eltávolodó, merészen kilendülő, az alaphangot érintő ornamenseket is. amit dunántúli jellegzetességgé kell számon tartanunk.

6. ábra. Csirke István kanász, kiváló somogyi énekes¹²

Végül vannak dunántúli énekesek, akiknek előadásában a személyes érzelmek közvetlen kifejezése is érvényre jut. A kirobbanó jókedv magasra dobott hangokban nyilvánul meg. Máskor az egyéni hangvétel többféle tényező – a sajátos hangszín, ritmika, díszítmények, sőt hangerősség-különbségek, hangsúlyok, kis szünetek – összességének eredménye.

II. Felföld v. Észak

A magyar nyelvterület északi sávja a Dunántúl és az Alföld felső folytatása. Az Árpád-kortól magyarok lakta **Zoborvidék** viszont elzárt, melyet napjainkban szlovák népesség gyűrűje vesz körül. E táj falvai pótolhatatlan kulturális kincset, olyan középkori dallamvilágot tartottak fenn napjainkig, melyet az egymással eleven kapcsolatban álló magyar tájakon már régen elfelejtettek. Az archaikus dallamok fennmaradását segítette, hogy szokásokhoz kapcsolódnak. Nagy régiségre vall, hogy ezek strofikus formája és hanglépései még nem teljesen szabályozottak.

¹² Forrás: MTA ZTI fotótár. 010.jpg

Szentiváni ének
Parlando

FELFÖLD Zoborvidék (Ghymes) -1.

1. Mely ma-gas volt a fá, Á - ga el - á - ga-zott,
A ten - ge - ren ál - tal - haj - lon-gott.

2. E - gyik á - ga haj - lott Mol - nár Fer - kó ud - va - rá - ba.
Refr. Se - lyem sár - ha - jú Ma - gyar I - lo - na,
Fe - jén fe - lül gyöngy - ko - szo - rú - ja.

2. Másik ága hajlott
Balla llus udvarába.
Refr.

7. ábra. Zoborvidéki szentiváni szokásdallam¹³

A pogány tartalmú szokásdalok díszítetlenek vagy kevésbé sísztítettek. A lakodalmas- és aratódalokban viszont fontos szerepe van az ékítésnek. Itt az egyhangos, főhang erősségű, föl- és lelépő sima hajlításokat kedvelik, melyek valószínűleg a melizmás dallamvilág emlékei. Ezek a hangok a dallam lényegéhez tartoznak, elhagyásuk a dalt megcsonkítaná. Mellettük azért előfordulnak apró, halk díszítések is: fordított mordentok, előlegezések, átmenőhangok. A legszebb dalokban a nagyhangos hajlítás és a kishangos díszítés együtt szerepel.

A **Palócföld és környéke** a Mátra és a Bükk vidékét foglalja magában. A táj pontos kiterjedése máig vitatott, határai elmosódtak.

Ami a dalok előadásmódját illeti, nem vagy alig díszítik a karikázókat. A dudanóták is általában díszítetlenek, de a jó énekesek kivételesen ezekben is használnak rövid, halk előlegezéseket, átmenőhangokat és főként mordentokat. Palóc sajátosság, hogy a régi stílusú parlando-rubato dalokat, sőt olykor az új stílusú dalokat is lassabban éneklik, mint máshol, lassú tempóban pedig több idő marad a díszítésre. Ezekben tehát gyakrabban és több hangból álló csoportokkal díszítenek. Itt is szokásos a régi dalok sorvégi díszítése, mely sorpárokat kapcsol össze. A palóc díszítés azonban ma a más vidékeken többnyire díszítetlenül hagyott új stílusú dalokban a legjellegzetesebb.

¹³ Forrás: <http://www.borokas.hu/nepdalok/akademia.html>. (2010.1010.) 011.jpg

8. ábra. Holecz Istvánné rimóci Népművészet Mestere énekel¹⁴

A díszítőfigurák egyszerűek, de aránylag sokfélék. Szívesen használják a hanglépések áthidalására a csúszást, az egy hangból álló, halkabban vagy főhang erősséggel megszólaló előlegezéseket, átmenőhangokat. A dallamot különösen hajlékonnyá teszi a váltóhangok alkalmazása: pl. a főhangok lelépő szekundjai között megszólalhatnak a tercek: a szo-fa és re-do lépés díszítéssel szo-mi-fa és re-ti-do lesz a re-do-ti, -la, főhangi dallam pedig re-la, -do-ti, -re-la.

III. Alföld

A legnagyobb tájegység, mely a Kárpát-medence közepét, a Duna és Tisza mentén elterülő síkságot foglalja magában. Földrajzi adottságai miatt ez a vidék volt a történelem során a legkiszolgáltatottabb, középső és déli területei a hosszú török uralom alatt teljesen elnéptelenedtek. A 18. században azután a lakatlan földekre visszaözönlött a régi lakosság maradéka, illetve más távoli vidékekről is nagyszámú telepese érkezett. Ez a néphagyományt jelentősen megbotlyogatta, újraformálta és egységesítette. A régi zenei tradíció szerves folytonosságát ezért itt találjuk meg a legkevésbé, ugyanakkor itt a legerősebb a készség az új hatások befogadására és továbbítására.

A **dél-alföldi** dalok előadására a díszítés általában nem jellemző. A hangvétel, a lendületes vagy éppen a kissé visszatartott tempó teszi ízéssé, elevenné az éneklést, valamint ritkábban a rövid csúszások és átmenőhangok alkalmazása.

¹⁴ Forrás: [http://www.gerzanics.hu/2009/05/27/40-ev-a-nepmuveszet-szolgالاتaban-rimoc/\(2010.10.10.\)012.jpg](http://www.gerzanics.hu/2009/05/27/40-ev-a-nepmuveszet-szolgالاتaban-rimoc/(2010.10.10.)012.jpg)

A **Felső-Tisza vidék** (Bodroghöz, Szatmár, Nyírség, Hajdúság) területét a török hódoltság közvetlenül nem érintette, ami a régies vonások fennmaradását segítette. Ugyanakkor a hajdú- és mezővárosok révén bizonyos polgári hatások is elérték a lakosságot. A népdalok előadását változatos eszközök teszik színessé. A pásztordalokat és rabénekeket díszítik, különböző mértékben. Szép megoldás, mikor a halk, rövid előlegezések és váltóhangok után a 3. sor elején – mintegy fokozásként – főhang erősségű díszítménybokr szólal meg. Más vidékekkel ellentétben a feszes vagy lassúbb és lazább ritmusú táncdallamok díszítése sem marad alatta a parlando-rubato dalok díszítésének. Ezekben az ornamenseknek ritmusaprózó, a ritmust élénkítő szerepe is van, pl. a negyedes lüktetés két egyenletes nyolcadra oszlik a félhang értéke negyedre és nyolcadokra triolás nyújtott ritmusra, két egyenletes nyolcadra. Ami az ornamens hangjait illeti, jellegzetes a kéthangos díszítmény, amely a főhangról az alsó vagy felső váltóhangra lép, majd visszakanyarodik. E díszítmények erőssége, intenzitása legtöbbször azonos a dallamhangokéval.

IV. Erdély

A magyar néphagyományt Erdély lakossága őrizte meg a legjobban. A török hódoltság alóli mentesség zavartalan, szerves fejlődést biztosított, szemben a többi országrésszel. A népi kultúra sokszínűségének további okai az erős földrajzi tagoltság (dombvidékek, folyóvölgyek, magas hegyek), az etnikumok sokfélesége és a magyarság belső társadalmi megosztottsága.

Szilágyság földrajzilag és dallamanyagát tekintve is az erdélyi dialektushoz tartozik, díszítménymódjában azonban a Felső-Tisza vidéki, illetőleg a palóc dialektushoz áll közelebb a díszítmények mennyiségében és a díszítőfigura-készletben egyaránt. Általános díszítőfigura a főhang előlegezése halkabb vagy erősebb utóka formájában. Így a dallammozgás irányától függően az ornamens a főhangnál magasabb és mélyebb egyaránt lehet. A palóc díszítésben különösen kedvelt váltóhang alkalmazása szintén ismert.

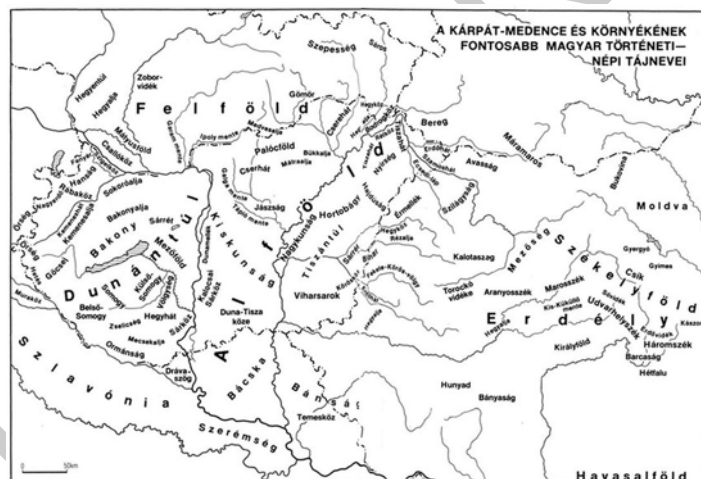
9. ábra. Szilágysági menyasszonybúcsúztató¹⁵

Kalotaszeg és Mezőség népzenejét, előadásmódját erőteljessége, elevenisége és a hangszeres zene fejlettsége különbözteti meg és emeli ki a többi dialektusból.

¹⁵Forrás:<http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=B890CF7B-CA0F-45F6-BAF9-4BA5521AF344&v=1&b=4&cid=76beb7fc-d11c-4bdc-9e27-8f5d91f650bd> (2010.10.11.)013.jpg

Kalotaszeg a régi Kolozs megye nyugati felén terül el, Mezőség ettől keletre, és a Székelyföldre húzódik. Kalotaszegen a magyarság aránylag nagyobb falvakban, többségben él, Mezőségen viszont inkább kisebb településeken románokkal, cigányokkal együtt, szórványként. Ennek megfelelően zenei hagyománya régiesebb, de fő vonásaiban megegyezik Kalotaszegével.

Az itteni éneklést erős helyi karaktere miatt első hallásra fel lehet ismerni. Különböző zenei tényezők játszanak ebben szerepet. Ilyen többek között a különleges hangszín (a feszített gégeállással való éneklés eredményeként), ritmikában a szélsőséges értékek kedvelése, az aszimmetriára való hajlam, és ilyen a bőségesen áradó zenei ornamentika. Sok helyen és sok hanggal szeretnek díszíteni, és az ornamensek a további versszakokban könnyen variálódnak. A díszítés mégsem zsúfolt, és nem is véletlenszerű, hanem a dallam arányos zenei tagolását, a strófának, mint szerkezeti egységnek a kiemelését szolgálja. Ennek megfelelően itt sem szoktak minden hangot díszíteni, sőt szívesen hagynak aránylag hosszabb dallamrészeket teljesen díszítés nélkül: pl. az első sornak csak az utolsó szótagját díszítik, de azt gazdagon, vagy a díszítetlen dallamrész után az ornamenseket egymás mellé csoportosítják, pl. a 11-szótagos első sornak csak a 9-11. szótagját díszítik és a legutolsó szótagot a leginkább.

10. ábra. Ambrus Sándorné Márton Kata, Bartók Béla körösfoi adatközlője leányával és unokájával¹⁶

¹⁶ Forrás: MTA ZTI fotótár.014.jpg

A díszítés gyakran követi a dallamszerkezetet. A „páva-dallam” sokhangos díszítménybokrai minden sorban azonos helyen – a 4. és 7. szótagon – vannak, hasonló hangokból állnak és a kvintváltó szerkezetnek megfelelően ezek is öt hanggal mélyebben ismétlődnek. A magyar népdalok díszítéseinek többsége a főhangnál rövidebb, halkabb. Itt is találunk természetesen ilyeneket, de mellettük e tájra jellemzően olyanokat is, melyek a főhang teljes értékét egyenletesen kitöltve világosan intonált ornamenscsoportokat alkotnak. További jellegzetes, több hangból álló díszítőfigura az, amikor a főhang alsó szekundjával váltakozik, ez az úgynevezett „hosszú mordent”, különböző hangerősséggel. Gyakoriak a körülírásszerű díszítmények. Ismerik a négyhangos, „trillaszerű” díszítést, a fodrozottan leszálló ornamenscsoportot, a félköríves vonalút stb. Ezeknél szerényebb, de a dallamot ugyancsak hajlékonyá teszi a főhanglépésekkel ellentétes irányú váltóhangok alkalmazása: a *mi-szo* díszítése, a *mi-re-szo*, a *la-do* díszítése, a *la-szo-do*, a *re-do* díszítése.

11. ábra. Bartók Béla lejegyzése az Ambrus Sándorné által énekelt népdalról 1938.¹⁷

A kalotaszegi és mezősegi díszítés páratlan gazdagsága, kifinomult eszközkészlete kapcsolatban van a vidék fejlett hangszeres kultúrájával. Hegedű és ének hagyományosan együtt szólal meg a különböző családi és közösségi ünnepeken, katonakísérésnél, táncházakban. Ilyenkor a dalokat a hegedűsök hangszeres-jellegű, virtuóz figurákkal, cifrázatokkal látják el, az énekelt díszítéseket átfogalmazzák, feldúsítják, ami azután visszahat és gyakran megszilárdul az énekelt változatokban is.

¹⁷ Forrás: http://db.zti.hu/br/tamlap/BR_09544_01.jpg. (2010.1010.) 015.jpg

Székelyföld és Bukovina zenei hagyománya összetartozik, bár földrajzilag különállnak. Székelyföld a Mezőségtől Dél-Keletre a Kárpátokig terjed, Bukovina viszont a Kárpátokon kívül fekszik. A bukovinai öt székely falu lakossága a 18. században menekült ki a madéfalvi veszedelem után és telepedett le itt. Nagy tömegben együttélő székely rokonaiktól elszakadva, az új hatásokból kimaradva, régiesebb énekmodot és zenét tartottak fenn, mint az otthonmaradottak. Zenéjük kevésbé régies, mint a Mezőségé.

Kodály Kászonban készített fonográf felvételei pedig magasrendű, kifinomult előadásmódot és dallamékesítési szokásokat rögzítettek. Felvételeinek technikai hiányosságai ellenére pótolhatatlan kincset őriz, hiszen például a sorvégi ornamentalsborkor sajátos dinamikai megoldása – halkabb apróhangok csoportja után a hosszan kitartott záróhang erősítése majd halkítása – a dal később gyűjtött változataiban már nincs meg.

12. ábra. Kodály által 1912-ben Kászonaltízen gyűjtött népdal¹⁸

Gyimes a történeti Magyarország szélső határvidéke, a patak völgyekben és a környező havasokban szétszórva népes csoportokban él a gyimesi csángóság, akik peremhelyzetük folytán Erdély legarchaikusabb népzenejét őrzik. Zenei világuk a csíki székelyekéhez kapcsolódik, táncaikban azonban román hatások is megfigyelhetők. A gyimesi zenére jellemző a régi stílusú dalok nagy aránya. Különösen kedvelt műfaj a keserves, melynek költői szépségű, hosszú szöveggészletéből az előadó szabadon válogat úgy, hogy saját bánatát, sorsát éneklie meg vele. Előadása gazdagon díszített parlando-rubato, hangvétele olykor a személyes érzelmek közvetlenebb kifejezését is megengedi. Gazdag ornamentalszerveletében az egy- és sokhangos, valamint a halk és erős díszítőhangok váltakozása tipikus. Helyi jellegzetesség a főhangtól messzire, nagy távolságra kilendülő ornamentals, valamint a főhangtól kvart-távolságra lefutó díszítménysborkor. Ez a figura-készlet valószínűleg összefüggésben van a gyimesi hegedűstílussal is, hiszen a keserveket gyakran játsszák hegedűn. Ilyenkor a díszített hegedűjáték mellett a primás vagy pedig felesége, a gardonos énekelni is szokott.

V. Moldva

¹⁸ Forrás: http://db.zti.hu/br/kottak/BR_00362_PR.gif. (2010.1011.) 016.jpg

A történeti Magyarország határaitól keletre a Prut és Szeret folyó vidékén (az egykori Etelközben) élnek a moldvai csángók. Őseik a honfoglaló magyarságnak a Kárpátokon kívül maradt töredékei és az erdélyi magyarságnak középkori, illetve 18. századi keleti irányú kirajzásai. E népcsoport a korai elszakadás miatt az általános magyar fejlődésből szinte teljesen kirekedve olyan régiségeket őrzött meg, melyek másutt már kivesztek, vagy csak elvétve, ritkaságként fordulnak elő.

A moldvai népzene a régi stílusú dalok valóságos tárháza. A dallamanyag mellett az előadásmód is itt a legarchaikusabb: középkoriasan személytelen, melyben az érzelmek csak közvetett módon érvényesülhetnek. Intonációs sajátosság a hangközingadozás.

Moldvában általában minden dalt díszítve énekelnek. A tradíció eleveenségét és régiességét mutatja, hogy – más dialektusokkal összehasonlítva – Moldvában a legnagyobb az állandóság az ornamentikában. Ez azt jelenti, hogy az énekesek sokszor strófáról strófára azonos módon, azonos vagy nagyon hasonló figurákkal ékesíteneik.

13. ábra. Miklós Györgyné Szályka Rózsa, moldvai adatközlő¹⁹

Mint az egész magyar nyelvterületen, általános az egyhangos utóka. A főhangot csupán egy pillanatra mozgatja meg a „mordent” és „fordított mordent”, melyet itt használnak a leggyakrabban. Mellettük a többhangos díszítmény is tipikus, elsősorban az a figura, mely a főhangot két ereszkedő szekunddal folytatja. A díszítőhangok lehetnek a főhangnál rövidebbek, vagy a főhanggal azonos értékűek és többnyire azonos. Nem kevés a főhang fölé lépő, majd onnét lehajló háromhangos ornamentalscsoport. Ennek négy-öthangos változata már ritkább. A díszítménynek fontos, némiképp önálló dallami jelentősége is lehet. Ilyen pl. az a sorvégi ornamentalsbokr, mely a teljes sorzáró ütemet kitölti, vagy a kvint-távolságot bejáró, szépen formált, emelkedő hangcsoport, mely a sorindítást emeli ki, vagy a völgyes rajzú figura a díszítetlen sorzáróhangok előtt. Az összes dialektusterülethez képest itt a leggyakoribb a díszítmények, díszítménybokrok főhangerősségű intonációja, de a főhangnál halkabb, rövidebb ornamentek sem elmosódottak, hanem tiszta rajzú csipkeként veszik körül a dallamot.

¹⁹ Forrás: MTA ZTI fotótár. 017.jpg

Összefoglalásként válasz a felvetett kérdésekre

1. A magyar népdalok díszítőfigurái általánosan elterjedtek, de egy-egy táj repertoárjában különböző összetételben fordulnak elő. Használatuk függ az adott közösség mennyire hagyományőrző, milyen
3. A kiváló népi énekesek mindenütt jelentős szerepet játszanak a

TANULÁSI RÁNYÍTÓ

Itt az ideje, hogy az elméleti részben elsajátított ismereteket hangzóélmény segítségével az élő előadásmódban is tanulmányozzuk, mely megalapozhatja a népdalok stílusos, élményszerű előadását.

A népdalok megtanulásának, stílushű előadásának alapja az eredeti népzenei hangfelvételtől felcsendülő dallam. Ezért a kotta a tanuláshoz másodlagos, de fontos eszköz. Segítségével a hangokat, ritmusokat, díszítéseket tudatosan is magunkévá tesszük, a hallgatás során a kottában jelzett apró díszítőhangokra, a további versszakokban szereplő kisebb zenei eltérésekre a kotta felhívja a figyelmet. Hangsúlyozzuk, hogy mindig a hangzó dallamból kell kiindulni, hiszen a lejegyzés közepesen részletességű foka nem fejezi ki az előadás minden sajátosságát.

A népzenei hangzóanyagok leggazdagabb tára ma a MTA Zenetudományi Intézet Népzenei Archívuma. Az Archívum 1950-ben, a Népzene Kutató csoport létrejöttével alakult meg, s kezdettől hivatásul tűzte ki a hiteles népzenei felvételek minél teljesebb összegyűjtését. Így a gyűjteményben helyet kaptak a Néprajzi Múzeum által őrzött legrégebbi népzenei felvételek másolatai is a XIX–XX. század fordulójától kezdve, de a gyarapodási folyamat jelenleg is tart. Ma kb. 15 ezer órnyi hangfelvételt őriz az utókor számára az Archívum.

A digitális forradalom ezen a területen is mind az archíválásban, mind a szélesebb közönség kiszolgálásában jelentős változást hozott. Ma a Zenetudományi Intézet honlapjáról kb. 20 ezer népdal tölthető le ingyenesen a kereshető multimédiás adatbázisok segítségével: www.zti.hu/.

A következő feladatokhoz internet kapcsolatra lesz szüksége.

1. Internetes böngészője segítségével keressen magyar és európai online népzenei adatbázisokat. A későbbi felhasználás céljára gyűjtse össze és archiválja a megtalált elérhetőségeket.

2. Írja be keresőjébe a Zenetudományi Intézet honlapjának címét: www.zti.hu. A honlapon nyissa meg a Multimédiás adatbázisokat.

A további munkában a Publikált népzenei felvételek internetes adatbázisa lesz segítségére. A Keresés/szűrés mezőre kattintva egy olyan keresőfelület áll rendelkezésére, melynek segítségével az alábbi népzenei felvételek hanganyagát meghallgatva, összefoglalhatja ismereteit a népdalok díszítéséről.

Kezdősor	Gyűjtés helye	Megye	Előadó	Gyűjtő	Archívumi szám
Röpülj, páva	Surd	Somogy	Varga Pál Sipos	Seemayer Vilmos	Gr059Bc
Segélj el, Uram Isten	Menyhe	Nyitra	Potuska Jánosné	Rajeczky Benjamin	Gr037Bd
Befütyült a gőzös	Apátfalva	Csanád	Kardos István	Paulovics Géza	(AP)5054j
Le is szállnak	Szék	Szolnok-Doboka	Márk József	Kallós Zoltán, Martin György, Sztanó Pál	(AP)6611f
Kaszállómban	Léziped	Bákó (Moldva)	Simon Ferenc Józsefné Fazakas Ilona	Domokos Pál Péter, Rajeczky Benjamin	Gr195A
Arrul alól	Kőrösfő	Kolozs	Ambrus Sándorné Márton Kata	Bartók Béla	Gr045Aa

a) Röpülj, páva

Írja be a keresőfelület *Kezdősor* sávjába: Röpülj páva. Kattintson a megjelenő függőleges táblázatban az Archívum szám melletti hangszóró ikonra. Ha le kívánja tölteni hangfájl, kattintson a Mentés gombra és mentse el saját Népzenei archívumába a felvételt! Hallgassa meg figyelmesen és azonosítsa a kottában szereplő díszítéseket!

75a

GR—F 59, 2B/c)
Surd (Somogy)
 Varga Pál, Sipos (68)

1936
 L: Bartók Béla
 71 63 63

1. R - rö - pülj pá - va, rö - pülj, Vár - megye há - zá - ra,
 A szegény ra - boknak Sza - ba - dulá - sá - ra.

2. Lé - szál - lott a pá - va Vár - megye há - zá - ra,
 De nem ám a rabok Sza - ba - du - lá - sá - ra.

Kivágott lap a kiadványból. — P38a. — **Publ:** Essays 25: 4; Kodály—Vargyas: 1. — **Ak:** klarinétos (→30g, 30j, 75b). A dallam öregemberek éneke a lakodalomban vagy a pincében, mulatozáskor.

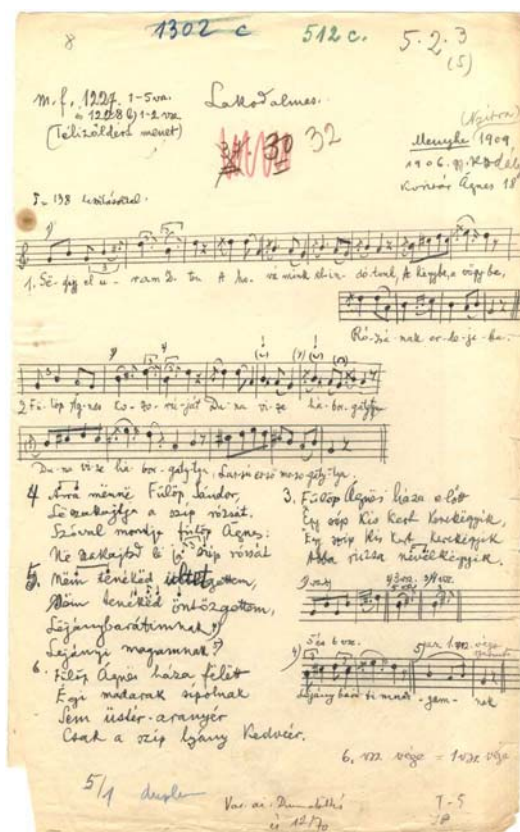
* *Rekedt.*

14. ábra. Bartók Béla lejegyzése²⁰

b) Segélj el, Uram Isten

Írja be a keresőfelület *Archívumi szám* sávjába: Gr037Bd Kattintson a megjelenő függőleges táblázatban az Archívum szám melletti hangszóró ikonra. Ha le kívánja tölteni a hangfájlt, kattintson a Mentés gombra és mentse el saját Népzenei archívumába a felvételt! Hallgassa meg figyelmesen és hasonlítsa össze az alábbi Kodály Zoltán által 1906-ban gyűjtött és lejegyzett, valamint Paksa Katalin által leírt kottában szereplő díszítésekkel!

²⁰ http://db.zti.hu/br/kottak/BR_00234_PR.gif. (2010.10.11.) 018.jpg

15. ábra. Kodály Zoltán lejegyzése²¹

16. ábra. Paksa Katalin lejegyzése²²

c) Befütyült a gőzös

A keresőfelület *Helység* sávjának legördülő kínálatából válassza ki *Apátfalvát*. Keresse ki a megjelenő dallamok közül a *Befütyült a gőzös* kezdetűt, majd kattintson a megjelenő függőleges táblázatban az Archívum szám melletti hangszóró ikonra. Ha le kívánja tölteni a hangfájlt, kattintson a Mentés gombra és mentse el saját Népzenei archívumába a felvételt! Hallgassa meg figyelmesen és azonosítsa a kottában szereplő díszítéseket! Vesse össze a Dél-Alföldről tanultakkal tapasztalatait!

²¹ Forrás: [http://db.zti.hu/br/tamlap/BR_01480_01.jpg\(2010.10.11.\)019.jpg](http://db.zti.hu/br/tamlap/BR_01480_01.jpg(2010.10.11.)019.jpg)

²² Forrás: [http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=B890CF7B-CA0F-45F6-BAF9-4BA5521AF344&v=1&b=4&cid=76beb7fc-d11c-4bdc-9e27-8f5d91f650bd.\(2010.10.11.\)020.jpg](http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=B890CF7B-CA0F-45F6-BAF9-4BA5521AF344&v=1&b=4&cid=76beb7fc-d11c-4bdc-9e27-8f5d91f650bd.(2010.10.11.)020.jpg)

17. ábra. Paksa Katalin lejegyzése²³

d) Le is szállnak

Írja be a keresőfelület *Előadó* sávjába: *Márk József*. Keresse ki a megjelenő dallamok közül a *Le is szállnak* kezdetűt, majd kattintson a megjelenő függőleges táblázatban az Archívum szám melletti hangszóró ikonra. Ha le kívánja tölteni a hangfájlt, kattintson a Mentés gombra és mentse el saját Népzenei archívumába a felvételt! Hallgassa meg figyelmesen a hangfelvételt, azonosítsa a kottában szereplő díszítéseket! Figyelje meg a díszített hangszeres előadás és az énekekelt változat kapcsolatát!

²³Forrás:<http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=B890CF7B-CA0F-45F6-BAF9-4BA5521AF344&v=1&b=4&cid=76beb7fc-d11c-4bdc-9e27-8f5d91f650bd> (2010.10.11.)021.jpg

18. ábra. Le is szállnak – hangszeres változat

19. ábra. Le is szállnak – énekes változat²⁴

e) Kaszállóban van egy nyárfa

A keresőfelület *Műfaj* sávjának legördülő kínálatából válassza ki a *balladát*. Keresse ki a megjelenő dallamok közül a *Kaszállóban* kezdetűt. Válassza ki az azonos ímű szövegek közül azt, amelyet Domokos Pál Péter és Rajeczky Benjamin gyűjtött, majd kattintson a megjelenő függőleges táblázatban az *Archívum* szám melletti hangszóró ikonra. Kattintson a megjelenő függőleges táblázatban az *Archívum* szám melletti hangszóró ikonra. Ha le kívánja tölteni a hangfájlt, kattintson a *Mentés* gombra és mentse el saját Népzenei archívumába a felvételt! Hallgassa végig figyelmesen és azonosítsa a kottában szereplő díszítéseket! Figyelje meg, hogy a ballada versszakainak éneklése közben változnak-e a díszítések!

20. ábra. Gazdagon díszített moldvai ballada²⁵

f) Arrul alól

²⁴Forrás: 18–19. ábra: [http://sdt.sulinet.hu/Player/objectview.aspx?t=&g=d4ef1ce4-8892-4486-950b-fd802ace5546&v=1&b=3&w=&pkg=&port=\(2010.10.10.\)022-023.jpg](http://sdt.sulinet.hu/Player/objectview.aspx?t=&g=d4ef1ce4-8892-4486-950b-fd802ace5546&v=1&b=3&w=&pkg=&port=(2010.10.10.)022-023.jpg)

²⁵ Forrás: <http://mek.niif.hu/02000/02074/html/18.html> (2010.10.12.) 024.jpg

A következő hangfelvételt a *Multimédiás adatbázisok* között szereplő *Bartók* rendben találja meg. Kattintson a kezelő felületen az *Összetett keresés a rendben* szövegre! A keresőfelületen megjelenő *Az adatközlő neve* felirat melletti gombra kattintva kiválaszthatja a thesaurusból a keresett nevet: Ambrus Sándorné Márton Katát. Kattintson a *Keresés indítása* ikonra! Válassza ki az *Arrul alól* kezdetű népdalt, majd az adatlapjára kattintva hívja elő a részletes adatlapot! Hallgassa meg a felvételt, hasonlítsa össze Bartók Béla és Paksa Katalin lejegyzésével!

21. ábra. Paksa Katalin lejegyzése²⁶

²⁶Forrás: <http://sdt.sulinet.hu/Player/default.aspx?g=B890CF7B-CA0F-45F6-BAF9-4BA5521AF344&v=1&b=4&cid=76beb7fc-d11c-4bdc-9e27-8f5d91f650bd> (2010.1012.)025.jpg

ÖNELLENŐRZŐ FELADATOK**1. feladat**

Írja le, mi a díszítés Paksa Katalin által megfogalmazott definíciója!

2. feladat

Milyen technikai vívmány segítette a népzenei előadásmód hiteles leírását és kutatását? Írja le, hogyan járult hozzá!

3. feladat

Nevezzen meg két népzene-kutatót, akik foglalkoztak az ékítés szerepével! Írja le hivatkozott műveik címét, megjelenési idejét!

4. feladat

Nevezze meg a népdalok díszítéséről szóló összefoglaló könyv szerzőjét!

5. feladat

Soroljon fel három elnevezést a díszítés szó népi terminológiájából!

6. feladat

Nevezze meg a magyar népdalok díszítőfiguráinak három fő csoportját!

7. feladat

Olvassa el az alábbi meghatározást, majd nevezze meg azt a díszítőelemet, amelyet jellemez!

8. feladat

Sorolja fel a váltóhangok típusait!

9. feladat

Magyarázza el, mit jelent az alábbi angol kifejezés: *broken note*! Írja le, milyen szerepet kap ez a jelenség a magyar népzeneben!

A rectangular box with a yellow border containing five horizontal lines for writing the answer to the 9th task.**10. feladat**

Sorolja fel azokat a dallamhelyeket, amelyeken leggyakrabban fordulnak elő díszítések!

A rectangular box with a yellow border containing three horizontal lines for writing the answer to the 10th task.**11. feladat**

Mutassa be példával, a díszítések hogyan szolgálhatják a strófaszerkezetet egyes balladák szerkesztésében!

12. feladat

Nevezze meg az alábbi kottában a megjelölt ornamensek típusát!

1. m - Meg - kö - töt - ték né - kem a ko - szo - rút,
ga - bo - ga a nya - kam - ba bo - rult.
Köt - tek be - le szép zöld roz - ma - rin - got,
Kö - ze - pé - be csok - ros bú - bá - na - tot.

1. _____

2. _____

3. _____

IRODALOMJEGYZÉK

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bartók Béla: A magyar népdal. In: Révész Dorrit (közr.) Bartók Béla írásai 5. Budapest Editio Musica, 1990.

Kodály Zoltán: A magyar népzene. Editio musica, Budapest, 1937.

Olsvai Imre: Zene. In: (Voigt Vilmos szerk.) A magyar folklór. Osiris kiadó, Budapest, 1998.

Paksa Katalin: A magyar népdal díszítése. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest, 1993.

Szabolcsi Bence: A zenei ékítés európai körzetei. In: A melódia története. 305–332. Budapest, 1957.

Vargyas Lajos: A magyarság népzeneje. Planétás kiadó, Budapest, 2002.

A(z) 1436–06 modul 027–es szakmai tankönyvi tartalomeleme
felhasználható az alábbi szakképesítésekhez:

A szakképesítés OKJ azonosító száma:	A szakképesítés megnevezése
54 212 02 0010 54 01	Kántor-énekvezető
54 212 02 0010 54 02	Kántor-kórusvezető
54 212 02 0010 54 03	Kántor-organista
54 212 03 0010 54 01	Jazz-énekes
54 212 03 0010 54 02	Jazz-zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 01	Hangkultúra szak
54 212 04 0010 54 02	Klasszikus zenész (a hangszer megjelölésével)
54 212 04 0010 54 03	Magánénekes
54 212 04 0010 54 04	Zeneelmélet-szolfézs szak
54 212 04 0010 54 05	Zeneszerzés szak
54 212 05 0010 54 01	Népi énekes
54 212 05 0010 54 02	Népzenész (a hangszer megjelölésével)
31 212 01 0010 31 01	Szórakoztató zenész II. (hangszer és műfaj megjelölésével)

A szakmai tankönyvi tartalomelem feldolgozásához ajánlott óraszám:

12 óra

MUNKANYAG

A kiadvány az Új Magyarország Fejlesztési Terv
TÁMOP 2.2.1 08/1–2008–0002 „A képzés minőségének és tartalmának
fejlesztése” keretében készült.

A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap
társfinanszírozásával valósul meg.

Kiadja a Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Intézet
1085 Budapest, Baross u. 52.

Telefon: (1) 210–1065, Fax: (1) 210–1063

Felelős kiadó:
Nagy László főigazgató